

УДК: 376-056.262:612.843.7
orcid.org/0000-0001-5424-341X
orcid.org/0000-0001-8925-6456
orcid.org/0000-0002-3321-6946
orcid.org/0000-0002-3969-7912
orcid.org/0000-0003-0845-3146
orcid.org/0000-0002-1077-6799
doi.org/10.5281/zenodo.888751

Є.П. Синьова, С.О. Риков,
С.В. Федоренко, С.Ю. Могілевський,
І.В. Шаргородська, Л.І. Денисюк
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, м. Київ;
Національна медична академія
післядипломної освіти імені П.Л. Шупика, м. Київ

МЕДИКО-ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ КОРЕКЦІЇ ЗОРОВИХ СПРИЙМАНЬ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

У статті розкрито сучасний стан науково-методичної розробленості проблеми педагогічної корекції зорового сприймання у дітей з порушеннями зору з урахуванням медичних та психологічних аспектів цієї роботи.

Ключові слова: педагогічна корекція зору, функціональна зорова система, механізми зорового сприймання, напрямки корекції: пошуково-орієнтовний, інформаційно-пізнавальний, контролюючо-регулювальний.

Е.П. Синьова, С.А. Рыков, С.В. Федоренко, С.Ю. Могилевский, И.В. Шаргородська, Л.И. Денисюк МЕДИКО-ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОРРЕКЦИИ ЗРИТЕЛЬНЫХ ВОСПРИЯТИЙ У ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ

В статье раскрыто современное состояние научно-методической разработанности проблемы педагогической коррекции зрительного восприятия у детей с нарушениями зрения с учетом медицинских и психологических аспектов этой работы.

Ключевые слова: педагогическая коррекция зрения, функциональная зрительная система, механизмы зрительного восприятия, направления коррекции: поисково-ориентировочный, информационно-познавательный, контролирующе-регулирующий.

**Ie.P. Syniova, S.O. Rykov, S.V. Fedorenko, S.Iu. Mohilevskyi,
I.V. Sharhorodska, L.I. Denysiuk**
**MEDICAL, PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL BACKGROUND FOR
CORRECTION OF VISUAL PERCEPTION IN VISUALLY IMPAIRED
CHILDREN**

The article describes the current state of the scientific and methodical researches in the field of pedagogical correction of the visual perception in visually impaired children, which take into consideration medical and psychological aspects of this process.

Key words: pedagogical vision correction, functional vision system, mechanisms of visual perception, components of correction: search and orientation, informational and cognitive, controlling and regulating.

Дефіцитарний психічний розвиток, пов'язаний з первинною недостатністю окремих систем, має ряд детермінант, які необхідно враховувати при визначенні стратегії й тактики реалізації педагогічних умов виховання дитини. До числа таких детермінант відноситься наявність органічних ушкоджень зорового аналізатора, що опосередковано викликає скорочення соціальних впливів, необхідних для розвитку дитини у відповідні сенситивні для становлення тієї або іншої функції періоди онтогенезу. Від біологічної причини патології залежить специфіка психічно-пізнавального, емоційного, вольового, особистісно-поведінкового розвитку. Не випадково ті центри, консультації, комісії, установи, які повинні забезпечити якісну своєчасну діагностику та корекцію розвитку дитини, мають назву «медико-психолого-педагогічних», що відбиває характер їх діяльності як мультидисциплінарної, системно-комплексної.

Фізіологічне учіння про пластичність центральної нервової системи підкреслює її величезні компенсаторні потенції та є природничо-науковою основою прогресивних систем роботи з дітьми, розвиток яких потребує корекції: «Найголовніше, найсильніше, таке, що залишається постійно, враження від вивчення вищої нервової діяльності нашим методом, – писав великий фізіолог І.П. Павлов, – це надзвичайна пластичність цієї діяльності, її величезні можливості: ніщо не залишається нерухливим, неподдатливим, а завжди може бути досягнуто, змінено до кращого. Аби тільки були здійснені відповідні умови» [6]. Відшукування саме таких умов – завдання теорії та практики тифлопедагогіки.

Медико-біологічна компетентність тифлопедагога дозволяє йому вирішувати низку питань, пов'язаних з корекцією розвитку дитини з порушеннями зору, і включає, зокрема, такі вміння:

- встановлювати та визначати провідні фактори у виникненні вторинних відхилень у розвитку зорових сприймань;
- диференціювати за ознакою глибини, часу та стійкості порушення зору і на цій основі – прогнозувати розвиток і соціалізацію дитини;

- здійснювати аналіз структури порушення для визначення його первинних, вторинних та інших ознак, взаємодії пізнавальних, емоційних, вольових психічних процесів;

- складати індивідуальні програми корекційно-реабілітаційної роботи в поєднанні (за потреби) педагогічних, психологічних, медичних впливів на дитину.

Порушення зорового сприймання є наслідком патології зорового аналізатора та особливостей соціальної ситуації, в якій дитина розвивається, і проявляється в специфічності властивостей сприймання. Так, змінюється предметність сприймання; знижується точність зорового сприймання – образи відображення збіднені, схематичні, фрагментарні, не диференційовані; виникають особливості в цілісності сприймання – об'єкти відображення не сприймаються як стійке ціле, якщо деякі частини цього цілого в даний момент відсутні; константність, як загальна властивість зорового сприймання, виявляється не стійкою, відображувані об'єкти не впізнаються при зміні їх місця розташування в просторі, а також при зміні умов сприймання; спостерігається також зниження швидкості сприймання (зорове сприймання загальмоване, порушена його симультанність впізнавання декількох ознак: форми, розміру, кольору та ін.) [13]. Виникають особливості пізнавальної діяльності дітей, зокрема, загальмованість у швидкості прийому та переробки інформації різної модальності, а не лише зорової; погіршення словесного та логічного опосередковування, встановлення неповних та неадекватних зв'язків і відношень між окремими блоками інформації; недостатня мотивація та цілепокладання пізнавальної діяльності, знижена продуктивність спонтанного сприймання, порівняно з цілеспрямованим. Вищеназвані особливості в свою чергу призводять до обмеження людини у взаємодії з навколишнім світом. Спостерігаються труднощі в пошуку та впізнаванні об'єктів, визначенні їх місця розташування та напрямку руху, в оцінці відстаней та величин, просторовій орієнтації та пересуванні в просторі, співвіднесенні почутого з конкретними образами об'єктів, оволодінні прийомами та операціями окремих видів практичної діяльності, що вимагають посиленого зорового контролю. Стає зрозумілим, що дитина з порушенням зору не зможе самостійно подолати всі труднощі в умовах освітньої інтеграції та вимагає спеціальної, а саме, корекційної допомоги. У цій справі на передній план виходить необхідність зв'язків тифлопедагогіки з офтальмологією, починаючи з раннього віку. У процесі вивчення особливостей психічного розвитку дитини з порушеним зором необхідно враховувати: глибину порушення зору, час його виникнення та якісну своєрідність зорових сприймань; наявність у дитини зорових уявлень, які можна використовувати для підбору

стимульного матеріалу та для порівняння при отриманні експериментальних результатів; наявність супутніх дефектів розвитку, що перешкоджають отриманню адекватних результатів.

Сучасна світова медична теорія і практика роботи зі сліпими та дітьми зі зниженим зором усе частіше звертається до забезпечення їм корекційної соціальної (в першу чергу педагогічної) допомоги, починаючи з раннього віку. Не випадково активно розвивається такий напрям абілітаційно-реабілітаційної роботи з дітьми, як соціальна педіатрія, заснована саме на системному використанні медичних і педагогічних впливів на дитину з обмеженими можливостями здоров'я. Це свідчить про те, що корекційна педагогіка, спираючись на медичні дослідження й практику, у свою чергу збагачує їх своїми досягненнями і можливостями щодо позитивного впливу на розвиток дитини не медикаментозними, а виховними засобами.

Слід підкреслити, що яким би обізнаним у біолого-медичних питаннях не був тифлопедагог, він свої практично спрямовані дії та рекомендації має реалізувати в межах своєї професійної компетентності, а за необхідності – обов'язково залучати до допомоги дитині та її батькам офтальмологів, консультиватися з ними. Медичний принцип «не зроби шкоди» має бути обов'язковим деонтологічним (професійно етичним) правилом тифлопедагога, особливо у відповідальній роботі з такими складними об'єктами виховної діяльності, якими є діти з порушеннями зору.

Як вже зазначалось вище, неможливість або суттєві обмеження в зоровому сприйманні навколишнього світу викликають обмеження психічного та, як наслідок, соціального розвитку. Також слід мати на увазі, що при вродженій сліпоті у дитини скорочуються не лише зорові стимули, але й стимули інших модальностей у зв'язку з недостатньою їх кооперацією в діяльності сприймання, бідністю соціальних зв'язків і відносин. Різні порушення зорового сприймання (зниження гостроти зору, звуження полів зору, порушення сприймання кольору тощо) негативно впливають на психічний розвиток дітей. Внаслідок цього сліпота та зниження зору можуть супроводжуватися особливостями в поведінці, соматичному стані, нервово-психічними порушеннями.

Так, наприклад, дисертаційним дослідженням Л.Г. Пластунової встановлено, що діти першого року життя, які народилися із зоровою патологією, різняться за біологічними (гестаційний вік, ушкодження зорового аналізатора різних видів, органічна недостатність мозку, соматичні стани), а також соціально-психологічними критеріями (психологічний клімат в сім'ї та особливості виховних впливів, характерологічні риси матері тощо). Авторка не зменшує ролі біологічних чинників у психічному розвитку таких дітей, відзначаючи, що він є специфічним у порівнянні з розви-

тком звичайних дітей, своїм загальмованим темпом та зниженою якістю формування рухових, сенсорних, емоційних голосових реакцій, предметних та комунікативних дій, а також темпераментними відхиленнями, проте підкреслює, що значну роль у корекції розвитку відіграє рання діагностика та організація комплексної медико-психолого-педагогічної допомоги із залученням батьків дитини. Це сприяє прискоренню темпу психічного розвитку та наближенню його до нормативних показників [8].

Отже педагогічна корекція зорового сприймання є основою в системі заходів щодо попередження виникнення вторинних відхилень у розвитку дітей і здійснюється у тісному взаємозв'язку з лікувальним відновлювальним процесом. При цьому заходи з розвитку зорового сприймання забезпечують також охорону порушеного зору, зокрема, сприяють розвиткові та стабілізації зорових функцій та їх характеристик.

Корекція зорового сприймання, здійснювана тифлопедагогічними заходами, будується на фізіологічних механізмах і спрямована на розвиток і стабілізацію зорових функцій та, по можливості, на підвищення їх характеристик. Дослідженнями Т.М. Соболевої [15], проведеними у тифлопсихології, визначено, що діяльність функціональної системи зорового сприймання здійснюється в процесі взаємодії функціональних, операційних та оперативних механізмів та побудові на їх основі оперативного образу. Функціональні механізми зорового сприймання включають взаємодію та діяльності головного мозку та зорових функцій, що забезпечує переробку отриманої інформації. Розвиток функціональних механізмів має біологічну основу та соціально обумовлений. Вони формуються поступово і послідовно в процесі накопичення і узагальнення індивідуального досвіду.

Отже тренування зорових функцій у процесі виконання різних видів свідомої діяльності через організацію освітнього середовища, спрямовує на диференціацію та генералізацію умовних зв'язків і забезпечує стабільність функціональних механізмів.

Функціональні механізми створюються до виникнення операційних механізмів і є їх внутрішньою основою, яка в процесі взаємодії з предметним світом і цілеспрямованого накопичення сенсорного досвіду навчання й виховання все більше удосконалюється.

Операційні механізми корекції зорового сприймання являють собою систему перцептивних дій, зокрема зорових, є продуктами індивідуального розвитку і життєвого досвіду. Тому в процесі організації корекційної роботи важливо підібрати дитині ті найбільш ефективні індивідуальні перцептивні дії, які значно розширяють межі чуттєвого пізнання. До числа таких перцептивних дій відноситься використання сенсорних еталонів. Це

забезпечує побудову і впізнання образу. Сенсорні еталони – образи, що містять уявлення про властивості об'єктів, які сприймаються органами відчуття, виникають у дитини поступово, з накопиченням сенсорного досвіду та застосовуються як внутрішні зразки при обстеженні об'єктів і виділенні їх властивостей.

Наприклад, для формування системи еталонів кольору, за допомогою яких здійснюється точність, диференційованість, осмисленість сприймання кольорової характеристики навколишнього світу, важливо, щоб був накопичений досвід включення і використання кольорового зору, а надалі – оперування сформованим сенсорним еталоном кольору.

Операційні механізми зорового сприймання забезпечують не лише реалізацію їх функціональних потенціалів, але й необхідні пристосування для розвитку та протистояння їх ослаблення, порушення або інволюції. Таким чином, в умовах корекційно-педагогічного процесу, коли дитину з порушенням зору навчають способам, вмінням і навичкам перцептивної діяльності на звуженій сенсорній основі, відбувається не лише підвищення загальної функціональної активності та розрізнявальної чутливості зорової системи, але й стабілізація зорових функцій, їх підвищення. В той же час відбувається інтенсивний розвиток збережених зорових функцій, які починають виконувати компенсаторну роль.

У ході використання тифлопедагогічних заходів з охорони зору та профілактики його зниження, шляхом організації ефективних перцептивних дій можна значно розширити межі чуттєвого пізнання.

Виникнення оперативного образу сприймання здійснюється з опорою на операційні механізми, які тонко пристосовуються до умов діяльності. Отже метою корекційно-педагогічної роботи з розвитку зорового сприймання у дітей з функціональними порушеннями зору є максимально можлива активізація їх зору та забезпечення становлення психічного процесу зорового відображення навколишньої дійсності.

Процес педагогічної корекції зорового сприймання у дітей з порушеннями зору відбувається у певних напрямках з метою забезпечення цілеспрямованого і всебічного впливу на зорову сенсорно-перцептивну діяльність дитини [4].

Основними напрямками корекційно-педагогічної роботи з розвитку зорового сприймання є: розвиток пошуково-орієнтовної, інформаційно-пізнавальної та регулюючо-контролюючої зорової діяльності.

Пошуково-орієнтовна зорова діяльність забезпечує дитині здатність помітити присутність об'єкту, виділити (локалізувати) його в просторі, помітити зміну його місця розташування в просторі.

Корекція пошуково-орієнтовної зорової діяльності дітей з різним ступенем і характером зорового порушення здійснюється, перш за все,

шляхом розвитку просторового сприймання, формування навичок просторової орієнтації. Зміст корекційної роботи включає розвиток просторового зору, різновидами якого є стереоскопічний та периферійний зір. Зорова система дітей поступово набуває здатності до розрізнення положення та форми предметів, до огляду простору, простежування предметів, що рухаються, здатності помічати стимул в малому і великому просторі, накопичує досвід зорової роботи поблизу і вдалину. Це особливо актуально для дітей з низькими показниками центрального, кольорового та периферійного зору, оскільки дозволяє в подальшому отримувати й переробляти зорову інформацію про об'єкти дійсності. До того ж, по мірі можливості, розвиваються поле зору, окоорухові функції.

Використання пошуково-орієнтовної зорової діяльності у дітей з амбліопією та косоокістю сприяє розвитку бінокулярного поля зору, окоорухових функцій, у дітей удосконалюється фіксація зору, в процесі якої зорова вісь ока спрямовується на об'єкт і тому зображення предмету виявляється розташованим на центральній ямці сітківки. Досвід установки ока на предмет, що вимагає певного положення та тонуся окоорухових м'язів, сприяє попередженню швидкої втоми в процесі тривалої зорової роботи.

Корекційно-педагогічна робота з розвитку пошуково-орієнтовної зорової діяльності передбачає використання таких прийомів [4]:

- спеціальна організація та обладнання предметно-просторового середовища, ближньої та дальньої зон бачення, що дозволяє дитині з порушеним зором успішно розв'язувати завдання на пошук, просторову локалізацію об'єкта;
- залучення та утримання уваги дітей до пошуково-орієнтовної діяльності;
- розвиток полімодальної сенсорно-перцептивної основи відображення й аналізу простору та просторових відношень;
- формування алгоритмізації пошуку, яка, в свою чергу, упорядковує пошук на фоні недосконалого або порушеного функціонування зорової системи;
- сприяння осмисленому пошуку, наприклад, попереднє формування уявлень про об'єкти майбутнього зорового пошуку та ін.

Розвиток інформаційно-пізнавальної зорової діяльності включає формування сенсорних еталонів, предметних уявлень, розвиток сприймання сюжетних зображень. Корекційна робота в цьому напрямку полягає в сприянні збагаченню чуттєвого досвіду дітей, навчанню їх способам обстеження предметів і явищ навколишнього світу, способам отримання й переробки інформації з метою створення адекватного зорового образу. У

процесі такої роботи зорова система дитини поступово набуває здатності до інтерпретації отриманої інформації.

Засвоєння сенсорних еталонів, як і формування уявлень про властивості предметів, відбувається за результатами сприймання (обстеження форми, кольору, відношення за величиною та ін. властивостями й відношеннями, які набувають значення зразків). Для цього необхідно, щоб дитина виокремила основні властивості, що застосовуються як еталони, і порівняла з ними властивості конкретних предметів. Умови для оволодіння загальноприйнятими еталонами створюються в продуктивних видах діяльності. Дитина, отримавши завдання відтворити в малюнку, конструкції, аплікації певний предмет, намагається зіставити його особливості з особливостями наявного у неї матеріалу. Це спонукає її по кілька разів обстежувати матеріал, запам'ятовувати кольори фарб, форми кубиків, елементи мозаїки. Оскільки під час зображення різних предметів діти використовують одні й ті самі фарби, кубики, елементи мозаїки, вони зіставляють їх властивості із властивостями багатьох предметів, які поступово набувають значення зразків, еталонів.

При порушенні зору в дітей особливо важливими для сприймання навколишньої дійсності є кольорові еталони, які базуються, в даному випадку, на порушенні кольоровідчуття як функції зорового аналізатора. У процесі формування еталонів кольору використовуються педагогічні прийоми, які забезпечують осмисленість сприймання кольорової характеристики навколишньої дійсності, що в свою чергу розвиває та збагачує чуттєвий досвід. Таким чином дитина оволодіває сенсорним еталоном кольору і надалі використовує його для розвитку системи функціональних механізмів: полімодальних, сенсорних, а також психомоторних, мовнорухових та інші. В результаті підвищується розрізнявальна здатність очей, дитина починає правильно впізнавати кольорність предметів в різноманітних умовах сприймання – константність кольоросприймання тощо. Розвивається та удосконалюється здатність довго утримувати чіткість бачення об'єктів (цілого і деталей) в змінених умовах сприймання, просторово-контрастна чутливість, гострота зору. Дитина починає розпізнавати структуру об'єкта, форму, розмір. У процесі формування предметних уявлень розвивається та удосконалюється здатність довго зберігати чіткість бачення об'єктів (цілого та деталей) в змінених умовах сприймання, удосконалюється просторово-контрастна чутливість, гострота зору.

Отже, в умовах корекційно-педагогічного процесу, який передбачає навчання дитини з порушеним зором способам, вмінням і навичкам перцептивної діяльності на звуженій сенсорній основі, відбувається не лише підвищення загальної функціональної активності та розрізнявальної чутливості зорової системи, але й закріплення та стабілізація зорових функ-

цій або їх підвищення, що і забезпечує лікувально-відновлювальний процес.

У той же час в умовах корекційно-педагогічного процесу відбувається інтенсивний розвиток збережених зорових функцій, які починають виконувати компенсаторну роль. У педагогічному процесі створюються ситуації, що вимагають від дитини використання збережених образів в сенсорно-перцептивній діяльності. Дитина починає розуміти, що використання збережених зорових образів у процесі діяльності сприяє кращому пізнанню навколишнього. Формується мотиваційний механізм сприймання, який регулює і функціональні і операційні механізми.

Інформаційно-пізнавальна зорова діяльність має велике значення для профілактики зорової втоми. Так, сформованість якісних уявлень як образів пам'яті, здатність оперувати ними зменшує витрачання енергії очей у процесі зорової роботи, а також знижує психічну, розумову напругу, яка виступає фактором значної зорової напруги та призводить до швидкої втоми.

Важливим напрямком корекційно-педагогічної роботи з розвитку зорового сприймання виступає розвиток і удосконалення регулюючо-контролюючої зорової діяльності, в умовах якої формуються механізми зорово-моторної координації в системі «око-рука». Для здійснення зорово-моторної координації необхідна участь, крім пропріоцептивної, також і зорової інформації. Здійснення корекційної роботи в цьому напрямку сприяє підвищенню рецепторної функції зорової системи як такої, що відіграє провідну роль у здійсненні вищої рухової регуляції. Розвиток рухів очей – необхідна передумова для розвитку зорово-рухової координації. Таким чином, корекційно-педагогічна робота забезпечує не лише розвиток сенсорного та моторного компонентів зору, але й сприяє підсиленню сенсомоторних зв'язків. У процесі виконання практичних дій (орудійних, графічних тощо) удосконалюються акомодативні механізми, конвергенція, розвиваються поле зору, окомір, тобто око набуває здатності без безпосередніх вимірювань визначати й порівнювати просторові величини.

Розвиток сенсомоторних зв'язків здійснюється з використанням тифлопедагогічних прийомів, що забезпечують зорово-рухову координацію.

У процесі реалізації напрямків корекції зорового сприймання до дітей здійснюється індивідуальний та диференційований підхід з урахуванням ступеня та характеру порушення зору, віку дитини, психофізичного розвитку.

Корекційна робота з розвитку зорового сприймання дітей з функціональними порушеннями зору передбачає максимально можливу активізацію зорових дій і здійснюється в тісному взаємозв'язку з етапами лікува-

льно-відновлювального процесу та відповідно до етапу лікувально-відновлювальної роботи (плеоптичний, ортоптичний, стереоскопічний). Таким чином досягають правильного положення очей, відновлення гостроти зору, розвитку бінокулярного зору. Унаслідок розвитку гостроти зору та бінокулярного зору підвищується й контрастна чутливість зорового аналізатора.

Кожен з напрямків корекційно-педагогічної роботи (пошуково-орієнтовний, інформаційно-пізнавальний та регулюючо-контролюючий) реалізується за допомоги різноманітних організаційних форм, зокрема в навчальній діяльності, на корекційних заняттях тифлопедагога, загально-розвивальних та виховних заходах з використанням дидактичних та сюжетно-рольових ігор. Великого значення набуває дотримання офтальмогігієнічних рекомендацій. Так, дотримання режиму зорових навантажень у процесі здійснення зорової діяльності сприяє профілактиці втоми очей. Режим зорових навантажень передбачає чергування зорової роботи та відпочинку, обмеження зорових навантажень відповідно до стану зорових функцій, підбір наочних посібників тощо.

Отже, педагогічна корекція зорового сприймання у дітей з порушеннями зору базується на фізіологічних механізмах взаємодії діяльності головного мозку та функцій зору і включає педагогічну організацію діяльності зорової системи дитини у відповідності до індивідуальних офтальмологічних показань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Ананьев Б.Г. Теория опущений. Л.: Изд-во Ленингр ун-та, 1961. 454 с.
- 2.Анохин П.К. Общие принципы компенсации нарушенных функций и их физиологическое обоснование. М., 1955. 20 с.
- 3.Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. / под ред. А.М.Матюшкина // Т. 3: Проблема развития высших психических функций. М.: Педагогика, 1983. С. 6-41.
- 4.Гребенюк Т.М., Сасіна І.О., Тімакова Ю.В. Медико-педагогічна корекція зорового сприймання у дошкільників з вадами зору. К., 2008. 146 с.
5. Малачкова Н.В. Особливості зорового сприйняття у дітей 6-7 років з діагнозом амбліопія // Довкілля та здоров'я. 2013. № 3. С. 66-69.
- 6.Павлов И.П. Избранные произведения. М.: АН СССР, 1949. 638 с.
- 7.Пластунова Л.Г. Особенности психического развития детей первого года жизни со зрительными нарушениями. Автореф. дис. ...канд. психол. наук: спец. 19.00.04. СПб, 2006. 27 с.
- 8.Риков С.О., Синьова Є.П., Могілевський С.Ю., Шаргородська І.В. та співав. Діти з порушеннями зору в умовах інклюзивної освіти: навч.-метод. посібник. К., 2016. 212 с.

9.Риков С.О., Степаненко А.В., Шаргородська І.В., Денисюк Л.І. та співав. Порухення рефракції та акомодатії // Адаптована клінічна настанова, заснована на доказах. Київ. 2015. Наказ МОЗ України № 827 від 08.12.2015. 209 с.

10. Риков С.О., Заремба Є.Х., Шаргородська І.В. Сімейна медицина у п'яти томах. Офтальмологія // Енциклопедія. Київ. 2013. Т.5. 704 с.

11. Синьова Є.П. Тифлопсихологія. Психологічні особливості людей з глибокими порушеннями зору: підручник. К.: Знання, 2008. 365 с.

12. Синьова Є.П., Федоренко С.В. Тифлопедагогіка: підр. для студ. вищих навч. закладів. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. 325 с.

13. Соболева Т.Н. Развитие способностей зрительного восприятия у детей младшего школьного возраста. Автореф. канд. дис. М., 1999. 221 с.

1. Anan'ev V.G. Teoriya opushhenij. L.: Izd-vo Leningr un-ta, 1961. 454 s.

2. Anohin P.K. Obshhie principy kompensacii narushennyh funkcij i ih fiziologicheskoe obosnovanie. M., 1955. 20 s.

3. Vygotskij L.S. Sobranie sochinenij: v 6 t. / pod red. A.M. Matjushkina // T. 3: Problema razvitija vysshih psihicheskikh funk-cij. M.: Pedagogika, 1983. S. 6-41.

4. Grebenjuk T.M., Sasina I.O., Timakova Ju.V. Mediko-pedagogichna korekcija zorovogo sprijnannja u doshkil'nikov z vadami zoru. K., 2008. 146 s.

5. Malachkova N.V. Osoblivosti zorovogo sprijnattja u ditej 6-7 rokov z diagnozom ambliopija // Dovkillja ta zdorov'ja. 2013. № 3. S. 66-69.

6. Pavlov I.P. Izbrannye proizvedenija. M.: AN SSSR, 1949. 638 s.

7. Plastunova L.G. Osobennosti psihicheskogo razvitija detej pervogo goda zhizni so zritel'nymi narushenijami. Avtoref. dis. ...kand. psihol. nauk: spec. 19.00.04. SPb, 2006. 27 s.

8. Rikov S.O., Sin'ova Є.P., Mogilevs'kij S.Ju., Shargorods'ka I.V. ta spivav. Diti z porushennjami zoru v umovah inkluzivnoї osviti: navch.-metod. posibnik. K., 2016. 212 s.

9. Rikov S.O., Stepanenko A.V., Shargorods'ka I.V., Denisjuk L.I. ta spivav. Porushennja refrakcii ta akomodacii // Adaptovana klinichna nastanova, zasnovana na dokazah. Kiiv. 2015. Nakaz MOZ Ukraїni № 827 vid 08.12.2015. 209 s.

10. Rikov S.O., Zaremba Є.H., Shargorods'ka I.V. Simejna medicina u p'jati tomah. Oftal'mologija // Enciklopedija. Kiiv. 2013. T.5. 704 s.

11. Sin'ova Є.P. Tiflopsihologija. Psihologichni osoblivosti ljudej z glibokimi porushennjami zoru: pidruchnik. K.: Znannja, 2008. 365 s.

12. Sin'ova Є.P., Fedorenko S.V. Tiflopedagogika: pidr. dlja stud. vishhij navch. zakladiv. K.: NPU imeni M.P. Dragomanova, 2009. 325 s.

13. Sobeleva T.N. Razvitie sposobnostej zritel'nogo vosprijattja u detej mladshogo shkol'nogo vozrasta. Avtoref. kand. dis. M., 1999. 221 s.

Надійшла до редколегії 10.06.2017 р.